

PRZEDWOJENNE DZIEJE KATOLICKIEJ PARAFII W OLSZTYNKU

Słowa kluczowe: diaspora diecezji warmińskiej, historia Kościoła, historia Olsztyńka, budownictwo sakralne, finansowanie parafii

Keywords: the Diocese of Warmia, the Bishopric of Culm, religious buildings, the funding of a parish, the Catholic Church in diaspora, the Catholic Church in Masuria

Schlüsselwörter: die ermländische Diözese, die Kulmer Diözese, sakrales Bauwesen, Finanzierung der Kirchengemeinde, katholische Kirche in der Diaspora, katholische Kirche in Masuren

I. DUSZPASTERZE I ICH TROSKA O OBIEKTY SAKRALNE

W pierwszej połowie XIX wieku Olsztynek podlegał jurysdykcji biskupa chełmińskiego. Opiekę duszpasterską nad katolikami tej miejscowości mieli sprawować od połowy wspomnianego stulecia księża z Ostródy i Nidzicy. Jednakże niewielka odległość od parafii położonych na obszarze historycznej Warmii spowodowała, że za przyzwoleniem władza diecezji chełmińskiej posługę sakramentalną wśród olsztyneckich katolików pełnił proboszcz z Gryżlin¹. Ten stan nie trwał długo, ponieważ już 15 maja 1859 r. został wydany przez Stolicę Apostolską dekret, dzięki któremu na nowo określono granice diecezji warmińskiej i chełmińskiej². Na skutek nowej regulacji, do diecezji warmińskiej zostały przyłączone liczne miejscowości, w tym również Olsztynek. Zgodnie z zaleceniem biskupa warmińskiego Józefa Ambrożego Geritza z 18 grudnia 1861 r. zasadniczą część ziem Olsztyńka i okolic po-

* Ks. Marek Jodkowski jest doktorem historii Kościoła, magistrem historii sztuki i archiwistą. Pracuje na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Zajmuje się historią kultury materialnej, historią Warmii w XIX i XX wieku, kampanologią historyczną i ikonografią chrześcijańską.

¹ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt”, 6.06.1885, s. 88; P. R o m a h n, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 116.

² A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 20–21; P. R o m a h n, dz. cyt., s. 60.

wierzono administracji parafii w Gryźlinach, a pozostałe tereny olsztyneckie zostały włączone do Butryn³.

Dynamiczny rozwój katolicyzmu na opisywanym obszarze był związany z zapobiegliwością proboszcza z Gryźlin. Po uzyskaniu zezwolenia władz duchownych i świeckich, które wydano 3 marca 1866 r., zainicjował on powstanie placówki duszpasterskiej w Olsztynku poprzez pozyskanie nieruchomości wraz z ogrodem oraz niewielkiego obszaru ziemi uprawnej. Część gruntów przeznaczono na cmentarz⁴. Kolejnym etapem pieczętowania życia kościelnego było ustanowienie 17 listopada 1868 r. kuracji w Olsztynku⁵. Pierwszym kuratusem został Julius Albrecht, dotychczasowy komendariusz w Starym Targu. Otrzymał on także posadę nauczyciela religii w miejscowym gimnazjum⁶. Paul Romahn zaznaczył, że pierwszą Mszę św. celebrowano w nowej kuracji w drugą niedzielę Adwentu 1868 r.⁷. Oratorium wynajmowane w tym czasie przez katolików miało jedynie 30 stóp długości, 14 stóp szerokości i 6 stóp wysokości. Kuratus mieszkał w wynajmowanym mieszkaniu⁸.

Kolejnym krokiem umożliwiającym uzyskanie większych uprawnień przez placówkę duszpasterską było ustanowienie 27 czerwca 1870 r. dotychczasowej kuracji olsztyneckiej parafią misyjną. Skupiała ona oprócz Olsztynka również 45 pobliskich miejscowości⁹. Dotychczasowe oratorium było jednak zbyt małe wobec powiększającej się liczby wiernych¹⁰. Inicjatywa przekazania placówce katolickiej w Olsztynku nowego pomieszczenia na cele kultu wyszła ze strony władz miasta w 1873 r.¹¹. Jednak dopiero 18 sierpnia 1875 r. zakupiono na potrzeby parafii budynek mieszkalny wraz ze znajdującym się za nim ogrodem¹². Nowy dom misyjny urządzono ostatecznie w 1876 r. Mieściła się w nim niewielka kaplica i mieszkanie dla duszpasterza¹³. Dużym ciosem dla miejscowej parafii była śmierć proboszcza misyjnego ks. Juliusa Albrechta, który zmarł po wielotygodniowej chorobie. Na skutek tzw. ustaw majowych, nie można było przez ponad pięć lat mianować kolejnego pro-

³ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885, s. 88.

⁴ Tamże. Por. P. R o m a h n, dz. cyt., s. 59.

⁵ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885, s. 88.

⁶ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 7.

⁷ P. R o m a h n, dz. cyt., s. 60. Por. M. J o d k o w s k i, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, s. 77, przypis 309. Paul Jedzink w *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen* („Bonifaciusblatt” z 6.06.1885 r., s. 88) zanotował, że pierwsza Msza św. w kuracji olsztyneckiej została odprawiona w pierwszą niedzielę Adwentu 1868 r. Tę informację powtarza również Klaus Bürger (*Das katholische Kirchenwesen im Kreis Osterode* (3), „Unsere Ermländische Heimat“ 1979, nr 2, s. 7.).

⁸ M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 77; P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885 s. 88.

⁹ Tamże, s. 88–89; K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

¹⁰ AAWO, AB IV 27.

¹¹ M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 77.

¹² P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885 s. 89.

¹³ M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 77.

boszcza w Olsztynku¹⁴. W tym czasie mieszkanie duszpasterza było wynajmowane. Wierni natomiast zbierali się na wspólną modlitwę w dotychczasowym oratorium, bądź uczęszczali na Mszę św. do Gryźlin¹⁵.

Wraz ze złagodzeniem ustaw majowych ponownie gryźliński proboszcz mógł odprawiać w Olsztynku raz w miesiącu Mszę św.¹⁶. Kolejnym kuratusem w tej miejscowości został ustanowiony 15 października 1883 r. licencjat teologii Paul Jedzink¹⁷. Celebrowanie regularnych Mszy św. wznowiono 4 listopada 1883 r.¹⁸. Jednym z głównych zadań stojących przed wspomnianym duszpasterzem była budowa nowego obiektu sakralnego, ponieważ dotychczasowe oratorium od dawna nie mieściło powiększającej się liczby wiernych. Jego powierzchnia wynosiła ok. 50 metrów kwadratowych. Składało się ono z dwóch pokoi, pomiędzy którymi została usunięta ściana działowa. Wystrój wnętrza był bardzo skromny, a na dodatek ze ścian (dawnego mieszkania) nie zdjęto tapet ozdobionych różnorodnymi wzorami. Z powodu tłoku podczas nabożeństw panował zaduch, a na ołtarzu – jak twierdził P. Jedzink – osadzała się wilgoć z wydychanego powietrza¹⁹. Na zebraniu miejscowej wspólnoty katolickiej 8 lutego 1885 r. podjęto ostatecznie uchwałę w kwestii budowy kościoła²⁰. Katolicy z Olsztyńka i okolic, którzy w większości wywodzili się spośród służby, drobnych rzemieślników i znajdujących się w nędznej sytuacji chłopów małorolnych, nie byli jednak w stanie sfinansować z własnych dochodów inwestycji budowlanej. Lokalna wspólnota parafialna zadeklarowała się dostarczyć na rzecz przyszłej świątyni, oprócz niewielkich ofiar pieniężnych, kamienie pod jej fundamenty²¹. Kosztorys budowy najprostszego kościoła w Olsztynku wynosił nie mniej niż 50 000 marek. Biskup warmiński Filip Krementz w liście z 18 lutego 1885 r. zwracał się poprzez kolportowane w Niemczech pismo „Bonifaciusblatt” z prośbą o wsparcie finansowe przyszłych działań budowlanych²².

Wniosek do władz ministerialnych w Berlinie dotyczący zezwolenia na budowę kościoła w Olsztynku został złożony już 25 sierpnia 1885 r. Wydano je dopiero 13 maja 1886 r. Zgodę ze strony władz miasta miejscowa wspólnota katolicka otrzymała 21 maja 1886 r. Zarząd kościelny postanowił bezzwłocznie rozpocząć prace budowlane. Tradycyjne wbicie pierwszej łopaty przez kuratusa P. Jedzinka nastąpiło 10 sierpnia 1886 r., a w ciągu kilku następujących tygodni wykopano fundamenty. W tym czasie na plac budowy dostarczono 150 000 cegieł, 330 ściętych drzew oraz

¹⁴ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885, s. 89; A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 7.

¹⁵ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885, s. 89.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Należy nadmienić, że miejscowy kuratus prowadził lekcje religii (po cztery godziny tygodniowo) w ewangelickim gimnazjum i szkole miejskiej w Olsztynku. W pobliskich trzech szkołach wiejskich lekcji religii udzielali nauczyciele z sąsiednich placówek duszpasterskich. Zob. Tamże, s. 90.

¹⁸ Tamże, s. 89.

¹⁹ Tamże, s. 90.

²⁰ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

²¹ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 6.06.1885, s. 91.

²² Tamże, s. 92.

prawie wszystkie kamienie przewidziane do konstrukcji fundamentu. Zdaniem ks. P. Jedzinka wykonano ponad tysiąc przejazdów furmanką²³.

Kamień węgielny pod nową świątynią został położony 10 listopada 1886 r. Ze względu na uroczystą oprawę tego wydarzenia, warto je przybliżyć. W tym dniu o godz. 10.00 celebrowano uroczystą sumę w kaplicy. Wzięli w niej udział nie tylko parafianie, ale także goście z innych placówek duszpasterskich, zarówno z obszarów historycznej Warmii jak i z Mazur. Przed domem parafialnym wzniesiono okazałą bramę, a plac budowy przystrojono igliwiami i flagami. Po Mszy św., przy znakomitej wówczas pogodzie, utworzyła się procesja. Na przedzie niesiono wiele flag kościelnych, następnie podążała mała grupa muzyczna, złożona z ośmiu chłopców pochodzących z Olsztyna. Za nimi szło piętnastu księży, z czego dwóch z sąsiedniej diecezji chełmińskiej. Wśród duchownych wyróżniał się archiprezbiter olsztyński – ks. Augustin Karau, który przewodził uroczystości. Był on ubrany w albę, stulę i kapę. Za nim kroczyli pozostali uczestnicy tego wydarzenia, wśród których należy wymienić członków rady miasta, proboszcza parafii ewangelickiej – ks. Adolpha Eduarda Rudloffa, dyrektora gimnazjum – B. Laudiena i wielu innych. W trakcie procesji, przy akompaniamencie grupy muzycznej, śpiewano pieśni kościelne. Procesja zdążając granicznymi ulicami miasta dotarła do placu budowy, przed którym wzniesiono kolejną bramę, a za nią długą aleję drzew iglastych aż do fundamentów przyszłego kościoła. Zgodnie ze zwyczajem poświęcono najpierw miejsce (oznaczone krzyżem oraz dekoracją z kwiatów i drzewek iglastych), na którym miał znajdować się ołtarz. Następnie poświęcono kamień węgielny oraz fundamenty. Akt wmurowania kamienia węgielnego przypieczętowano dołączeniem okolicznościowego dokumentu. Trzy pierwsze uderzenia młota zarezerwowano archiprezbiterowi olsztyńskiemu, następnie powtórzyli tę czynność asystujący mu księża. Przejmujące wrażenie spowodowało odśpiewanie psalmu *Miserere* oraz *Litanii do Wszystkich Świętych* przez zgromadzone duchowieństwo. Potem miejscowy duszpasterz wszedł na świątecznie udekorowaną ambonę usytuowaną pośrodku fundamentów. W języku niemieckim wskazał na znaczenie takiej uroczystości. Jego zdaniem, każdy chrześcijanin miał złożyć kamień węgielny swojej świętości, aby urzeczywistnić wiarę w Boga-Człowieka Jezusa Chrystusa, Odkupiciela świata. Ks. P. Jedzink podziękował następnie wszystkim dobroczyńcom i polecił opiece Bożej budowę kościoła. Na zakończenie swojej przemowy odmówił modlitwę o pomyślność dla Kościoła i państwa, dla tutejszego miasta i dla katolickiej parafii. Zaśpiewano jeszcze jedną strofę pieśni kościelnej przy akompaniamencie wspomnianej grupy muzycznej. W dalszej części uroczystości przemawiał w języku polskim ks. Johannes Szadowski, duszpasterz z Wielbarka. W poruszających słowach odniósł się do biblijnej historii patriarchy Jakuba, który podczas swojego pielgrzymowania, w nocnym spoczynku ujrzał niebiańskiego jeźdźcę. „Nad ranem patriarcha zawołał: O jak przejmujące trwożą jest to miejsce. Prawdziwie nie ma tu nic innego, jak dom Boży i brama niebios”. Ks. J. Szadowski odniósł to porównanie do życia chrześcijanina, które jest pielgrzymowaniem. W trakcie tego wędrowania związanego z licznymi troskami i niedostatkami dom Boży stanowi jedyne, najpiękniej-

²³ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt”, 11.11.1886, s. 171; K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7; M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 53.

sze miejsce pociechy. Duszpasterz wskazał na godność takiego miejsca, w którym mieszka Jezus pod postacią chleba. Kiedy mówca przypomniał smutną przeszłość miejscowej wspólnoty katolickiej, brak kościoła i szkoły, ponad pięcioletnie osierocenie w czasie *kulturkampfu*, wśród głęboko poruszonych słuchaczy dał się słyszeć „nieustający, głośny szloch”. Zdaniem ks. P. Jedzinka uroczystość wmurowania kamienia węgielnego stała się w odczuciu miejscowej wspólnoty początkiem lepszego czasu. Na zakończenie odmówiono modlitwę w intencji pierwszego duszpasterza olsztyneckiego – zmarłego ks. Juliusa Albrechta. W ten sam sposób, w jaki procesja przybyła na plac budowy, wróciła z powrotem do kaplicy, gdzie duchowieństwo odśpiewało „Te Deum”²⁴.

Tego samego roku poszerzono plac kościelny poprzez kupno sąsiedniej parceli. Prace przy budowie świątyni wznowiono 13 kwietnia 1887 r. Realizację tego zadania powierzono mistrzowi murarskiemu – Döhlertowi z Nidzicy, a nadzór – rządowemu budowniczem Vendenburgowi, który niegdyś pracował w biurze kolejowym w Olsztynku²⁵. Prace przebiegały bardzo sprawnie, skoro w tym samym roku wybudowano kościół w stanie surowym²⁶. Wzniesiono neogotycką, jednonawową, oszkarpowaną świątynię na planie krzyża łacińskiego z transeptem i pięciobocznym prezbiterium od strony wschodniej. Zachodnią stronę kościoła zamknięto kwadratową wieżą z trójbocznym wykuszem klatki schodowej. Zakrystia została usytuowana pomiędzy transeptem i nawą, w południowo-wschodnim narożniku obiektu sakralnego. Korpus nakryto dachami dwuspadowymi, natomiast prezbiterium – pięciopłociowym. Wieżę²⁷ zwieńczono dachem tworzącym ośmioboczny ostrosłup na podstawie czworobocznego ostrosłupa. W tym samym roku odlano dla olsztyneckiej świątyni cztery dzwony przez zakład ludwisarski Karla Friedricha Ulricha z Apoldy²⁸.

Uroczystość konsekracji świątyni, której przewodniczył biskup warmiński Andrzej Thiel, odbyła się 26 września 1888 r. Kościół został dedykowany Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i św. Brunonowi, biskupowi i męczennikowi. Dzień wcześniej, o godz. 18.00 wjazd biskupa do Olsztynka został uroczyście podkreślony biciem dzwonów. O odświętnym charakterze miasta miały świadczyć przystrojone domy i ulice, w czym partycypowała również ewangelicka społeczność. Od wjazdu

²⁴ P. J e d z i n k, *Mission Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt” 15.01.1887, s. 12–13.

²⁵ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

²⁶ M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 53.

²⁷ W latach 20. XX wieku stare zadaszenie wieży zastąpiono blachą miedzianą, którą jednak w 1943 r. zdjęto z przeznaczeniem na cele wojenne. Zob. K. B ü r g e r, art. cyt., s. 8.

²⁸ Posiadały one następujące inskrypcje: 1. CAROLO FRIEDR. ULRICH EX APOLDA IN ALLENSTEIN FUSA A.D. 1887 | TU ES PETRUS ET SUPER HANC PETRAM AEDIFICABO ECCLESIAM MEAM | IN MEMORIAM L. ANNIVERSARII SACERDOTII SS. PATRIS D.D. LEONIS P.M. XIII; 2. CAROLO FRIEDR. ULRICH EX APOLDA IN ALLENSTEIN FUSA A.D. 1887 | AD ADORANDUM SS. COR IESU SEMPER VOCATO: SURSUM CORDA; 3. CAROLO FRIEDR. ULRICH EX APOLDA IN ALLENSTEIN FUSA A.D. 1887 | AVE MARIA GRATIA PLENA | REGINA SS ROSARII; 4. CAROLO FRIEDR. ULRICH EX APOLDA IN ALLENSTEIN FUSA A.D. 1887 | IN HONOREM S. BRUNONIS | EP.M. PATRONI REGNI PRUSSIAE | NEC NON ECCLESIAE HOHENSTEINIENSIS. Powyższe dzwony zarekwirovano na cele przemysłu zbrojeniowego w czasie I wojny światowej. Zob. APO, 367/126.

do miasta aż do budynku parafialnego towarzyszyła biskupowi eskorta jeźdźców honorowych i wozów, porównana przez kuratusa Karla Neumanna do drogi triumfalnej (*via triumphalis*). Na balkonie plebanii ordynariusz diecezji warmińskiej udzielił zgromadzonym tłumom (*Menge*) biskupiego błogosławieństwa. Następnego dnia uroczystości trwały sześć godzin. Po sumie pontyfikalnej, przy muzycznym akompaniamencie oraz śpiewie, konsekратор wraz z 26 księżmi udał się na plebanię. W obiedzie wzięło udział ok. 50 osób, w tym również ewangelicy. Następnego dnia biskup w trakcie tzw. cichej Mszy św. udzielił 716 osobom sakramentu bierzmowania, zarówno z Olsztynka, jak i z Gryźlin. O godz. 16.00 ordynariusz warmiński wyjechał z Olsztynka²⁹.

Dotychczasowy duszpasterz, ks. Paul Jedzink opuścił Olsztynek 6 listopada 1888 r. Przyszły sufragan poznański otrzymał bowiem nominację na profesora teologii moralnej i regensa tamtejszego seminarium duchownego³⁰. Kolejnym kuratusem w Olsztynku został 22 października 1888 r.³¹ Karl Neumann, którego wprowadzenie w urząd nastąpiło 4 listopada 1888 r.³². W tym samym roku wyposażono kościół w dwa boczne ołtarze – św. Józefa i św. Antoniego, a w następnym roku wykonano ambonę i zawieszono stacje Drogi Krzyżowej³³. Ołtarze otrzymały polichromię w 1890 r.³⁴.

Wielkanoc 1889 r. wiązała się z wydarzeniem erygowania w Olsztynku prywatnej szkoły katolickiej. Starania o pozwolenie na jej działalność trwały przynajmniej od 1883 r. Niestety, początki jej funkcjonowania nie układały się pomyślnie. Brakowało własnościowego lokalu, podstawowego wyposażenia i dodatku do pensji nauczyciela³⁵, który po półtorarocznej pracy zrezygnował ze stanowiska³⁶. Wobec trudności ze znalezieniem kolejnego opiekuna, działalność szkoły została zawieszona na kilka miesięcy. Dopiero 5 sierpnia 1889 r. lekcje dla 50 dzieci mogły się ponownie rozpocząć³⁷. Warto nadmienić, że od 1 kwietnia 1892 r. miasto przejęło finansowanie szkoły³⁸.

Od 9 października 1890 r. kuratusem w Olsztynku został ks. Julius Teschner³⁹. Pełnoprawną parafią Olsztynek stał się 16 lipca 1895 r.⁴⁰, a miejscowy

²⁹ L. Neumann, *Hohenstein*, „Bonifaciusblatt”, 15.04.1889, s. 58–59.

³⁰ Tamże, s. 57–58; J. B a z y d ł o, *Jedzink Paweł, EK*, t. VII, red. S. Wielgus, kol. 1153.

³¹ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 195.

³² L. Neumann, *Hohenstein*, art. cyt., s. 57.

³³ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

³⁴ AAWO, AB IV 27.

³⁵ L. Neumann, *Hohenstein*, art. cyt., s. 59; t e n ż e, *Aus der Missionsgemeinde zu Hohenstein in Ostpreussen*, „Bonifaciusblatt”, 15.05.1890, s. 71; Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (28.03.1884).

³⁶ L. Neumann, *Aus der Missionsgemeinde...*, s. 71.

³⁷ Tamże.

³⁸ W. B a r c z e w s k i, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, wyd. 2, Olsztyn 1925, s. 81.

³⁹ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 290.

⁴⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein, *Missionsbericht vom Jahre 1895*.

kuratus 18 listopada 1895 r. został proboszczem⁴¹. W czasie jego urzędowania udało się zainstalować organy⁴². Anton Baranowski otrzymał nominację na administratora w opisywanej parafii 19 lutego 1903 r., a na proboszcza – 15 marca 1903 r.⁴³. Przeprowadził on rozbudowę domu parafialnego⁴⁴. Kolejnym duszpasterzem w Olsztynku został Leo Neumann (od 13 listopada 1911 r. – administrator parafii, a od 13 marca 1912 r. – proboszcz)⁴⁵. Nie był to łatwy czas w administrowaniu parafią. W czasie I wojny światowej wybuch granatów uszkodził kościół, którego zresztą wieża służyła jako militarny punkt obserwacyjny⁴⁶. W okresie międzywojennym posługę w olsztyneckiej parafii pełnił m.in. ks. Josef Pakalski (nominacja na urząd proboszcza – 30 czerwca 1919 r., instalacja – 29 października 1919 r.)⁴⁷. Za jego czasów przeprowadzono niezbędne remonty uszkodzonego w czasie wojny kościoła. Plac kościelny ogrodzono ponadto metalowym płotem⁴⁸. W Niedzielę Palmową 1924 r. ponownie rozbrzmiewał w Olsztynku dźwięk dzwonów z katolickiej świątyni, które odłano dzięki staraniom miejscowego proboszcza. W następnym roku wymalowano ściany kościoła. Opisywana parafia stanęła również wobec niespodziewanego zagrożenia, jakie pojawiło się pod koniec kwietnia 1932 r. W dwóch miejscach usytuowanych zapewne od zewnętrznej strony świątyni zaczął rozprzestrzeniać się ogień, który wcześniej strawił sześć okolicznych szop. Bardzo szybko jednak zagaszono płomienie⁴⁹. Pod koniec swojego urzędowania – w 1935 r. ks. Josef Pakalski przeprowadził remont organów⁵⁰. Ostatnim przedwojennym duszpasterzem w Olsztynku był ks. Paulinus Pienski (od 7 kwietnia 1936 r. – proboszcz), którego z powodu opieki duszpasterskiej nad Polakami śledziło gestapo⁵¹.

⁴¹ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 290.

⁴² K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

⁴³ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 13.

⁴⁴ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7; AAWO, AB B 279, Jahresbericht über das Dekanat Allenstein pro 1911.

⁴⁵ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 196.

⁴⁶ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

⁴⁷ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 204.

⁴⁸ K. B ü r g e r, art. cyt., s. 7.

⁴⁹ Tamże, s. 8.

⁵⁰ M. J o d k o w s k i, dz. cyt., s. 268.

⁵¹ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 209.

II. STRUKTURA LUDNOŚCIOWA

W roku utworzenia samodzielnej kuracji olsztyneckiej mieszkało na jej obszarze 520 katolików⁵². Dzieci w wieku szkolnym było wówczas 90⁵³. W 1877 r. do placówki duszpasterskiej w Olsztynku należało około 70 katolickich rodzin i 20 rodzin mieszanych⁵⁴. Z kolei w 1879 r. liczba parafian wynosiła 626 (z czego 264 w Olsztynku i 362 poza miastem). Dzieci w wieku szkolnym było 88 (w Olsztynku 45 i poza jego obszarem – 43). Wszystkie uczęszczały do ewangelickiej szkoły⁵⁵. Na podstawie państwowego spisu ludności z 1 grudnia 1880 r. na obszarze administrowanym przez miejscową parafię katolicką mieszkało 8 652 osób różnych wyznań (z tego 2 505 w samym Olsztynku). Stosunek liczbowy katolików do ewangelików na tym obszarze wynosił 1:11⁵⁶.

W 1883 r. liczba parafian zwiększyła się do 667 osób (w Olsztynku – 275, poza miastem – 392). Dzieci w wieku szkolnym zanotowano w 1884 r. – 100 (40 w Olsztynku i 60 w innych miejscowościach placówki duszpasterskiej). Poza tym 13 katolików uczęszczało do miejscowego gimnazjum⁵⁷. W 1888 r. należało do parafii 947 katolików (420 w Olsztynku i 527 poza miastem). Rodzin katolickich było 144. Liczba dzieci w wieku szkolnym (tu poniżej 13 lat) wzrosła do 205 (50 w Olsztynku i 155 poza miastem)⁵⁸. Na podstawie obliczeń z 1895 r. liczba parafian wynosiła 1 100 (450 w mieście i 650 poza jego granicami). Dzieci objętych obowiązkiem nauczania było 248 (118 w Olsztynku i 130 poza miastem)⁵⁹.

W 1902 r. liczba parafian wzrosła do 1 050, z czego w Olsztynku mieszkało 450 katolików. Obowiązkiem szkolnym objęto 230 dzieci⁶⁰. Liczba parafian w 1916 r. wynosiła 1 347 (416 mieszkało w mieście). Dzieci w wieku szkolnym było 229 (105 z Olsztyńka). W szkole katolickiej uczyło się 139 osób. Bez uczęszczania na katolickie lekcje religii pozostawało 15 dzieci⁶¹. Dziesięć lat później w parafii mieszkało ok. 1 400 katolików⁶², a w 1929 r. – 1 480. W tym czasie na opisywanym obszarze przebywało ok. 20 katolickich robotników sezonowych⁶³. W 1932 r. do parafii w Olsztynku należało 1 550 osób (500 w mieście i 1 050 poza jego granicami)⁶⁴, natomiast po kolejnych trzech latach odnotowano jedynie 1 500 katolików⁶⁵. Rok

⁵² Podawana liczba osób wahała się pomiędzy 520 a 667. Por. Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (28.03.1884).

⁵³ Tamże, (1880).

⁵⁴ Tamże, (1877).

⁵⁵ Tamże, (1880).

⁵⁶ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt”, 6.06.1885, s. 90.

⁵⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (28.03.1884).

⁵⁸ Tamże, (29.01.1889).

⁵⁹ Tamże, *Missionsbericht vom Jahre 1895*.

⁶⁰ Tamże, *Missionsbericht vom Jahre 1902*.

⁶¹ Tamże, *Missionsbericht 1916*.

⁶² Tamże, *Missionsbericht 1926*.

⁶³ Tamże, *Missionsbericht 1929*.

⁶⁴ Tamże, *Missionsbericht 1932*.

⁶⁵ Tamże, *Missionsbericht 1935*.

przed wybuchem II wojny światowej w parafii mieszkało 1 637 katolików (600 w Olsztynku i 1 037 poza jego obrębem)⁶⁶.

III. WYBRANE ASPEKTY DUSZPASTERSKIE

W 1869 r. udzielono w olsztyneckiej placówce duszpasterskiej 21 chrztów i pobłogosławiono 9 małżeństw. W tym czasie odnotowano 18 pogrzebów. W 1876 r. były 33 chrzty, 11 zawartych związków małżeńskich i 19 pogrzebów. W sumie, w latach 1869–1876 liczba chrztów wynosiła – 234, ślubów – 51 i pogrzebów – 202. Przeciętnie w niedzielę i święta uczęszczało do kościoła około 300 osób⁶⁷. W 1883 r. odnotowano 36 chrztów, 4 śluby i 30 pogrzebów. Na poranną Mszę św. przychodziło 40 osób, na sumę – 180, a na popołudniowe nabożeństwa – 60. W okresie wielkanocnym udzielono 467 Komunii św., w ciągu roku około 1 500⁶⁸. W ciągu 1884 r. do Pierwszej Komunii św. przystąpiły 24 dzieci, a odnotowano 43 chrzty, 5 ślubów (dwa z rodzin mieszanych) i 31 pogrzebów. Liczba udzielonych Komunii św. wyniosła 1 132⁶⁹. W 1888 r. odbyło się 60 chrztów, 13 ślubów i 34 pogrzeby. Na niedzielną Mszę św. przychodziło ok. 200–300 osób. Udzielono 661 Komunii św. wielkanocnej, a w ciągu roku ok. 800–900⁷⁰. W 1894 r. uczestniczyło w niedzielnej Mszy św. ok. 300 osób. Do Komunii św. wielkanocnej przystąpiło 675 osób, a w ciągu roku ok. 1 400 osób. Odnotowano wówczas 68 chrztów, 5 ślubów i 32 pogrzeby⁷¹. W 1902 r. brało udział we Mszach św. niedzielnych ok. 250 osób. Rok wcześniej udzielono 675 Komunii św. wielkanocnej. W trakcie wspomnianego roku ochrzczono 48 osób, pobłogosławiono 5 związków małżeńskich oraz zgłoszono 19 pogrzebów⁷². W 1911 r. zanotowano 43 chrzty, 14 ślubów i 10 pogrzebów⁷³. W 1916 r. w niedzielnych Mszach św. miało uczestniczyć 600–700 osób. Rok wcześniej udzielono 814 Komunii św. wielkanocnej, a w ciągu roku – 3 770. Odnotowano wówczas 33 chrzty z rodzin katolickich, 4 chrzty z rodzin mieszanych i 5 chrztów z nieślubnych związków. Zawarto w tym czasie 3 śluby oraz zgłoszono 19 pogrzebów⁷⁴. W 1929 r. Msze św. w ciągu tygodnia odprawiano codziennie o godz. 7.00 – zimą, a latem o godz. 6.00. W niedzielę i dni świąteczne Msze św. celebrowano o godz. 8.00 i 10.00⁷⁵. W okresie przedwojennym w Olsztynku działały m.in.: kolpingowski związek czeladniczy (od 1924 r.)⁷⁶, Towarzystwo św. Cecylii, Towarzystwo Panien

⁶⁶ Tamże, Missionsbericht 1938.

⁶⁷ Tamże, (1877).

⁶⁸ Tamże, (28.03.1884).

⁶⁹ P. J e d z i n k, *Missionspfarrei Hohenstein in Ostpreußen*, „Bonifaciusblatt”, 6.06.1885, s. 90.

⁷⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (29.01.1889).

⁷¹ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁷² Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁷³ AAWO, AB B 279.

⁷⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein, Missionsbericht 1916.

⁷⁵ Tamże, Missionsbericht 1929.

⁷⁶ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, dz. cyt., s. 184; K. B ü r g e r, art. cyt., s. 8.

(od 1925 r.), Towarzystwo św. Karola Boromeusza, Towarzystwo św. Franciszka Ksawerego, Towarzystwo Dzieciątka Jezus, Stowarzyszenie świętych Bonifacego i Wojciecha, Caritas, Apostolat Mężczyzn (od 1925 r.), Trzeci Zakon św. Franciszka i in.⁷⁷.

IV. FINANSE OLSZTYNECKIEJ PLACÓWKI DUSZPASTERSKIEJ

W 1877 r. na roczną pensję miejscowego duszpasterza składało się m.in.: 168 talarów od władz zwierzchnich diecezji, 100 talarów od księży z archiprezbiteratu olsztyńskiego, 150 talarów z funduszy państwowych z racji prowadzenia lekcji religii w miejscowym gimnazjum oraz 30 talarów z funduszy miejskich za lekcje religii w olsztyneckiej szkole miejskiej. Poza tym duchowny otrzymywał skromne wynagrodzenie z racji tzw. *iura stole*⁷⁸. W 1884 r. w kasie kościelnej było 300 marek, a w beneficjalnej – 1 200 marek ulokowanych w listach zastawnych. Parafia nie posiadała wówczas żadnych długów⁷⁹. Fundusze na budowę kościoła zbierano zarówno w diecezji warmińskiej, jak i poza jej granicami⁸⁰.

W 1889 r., a zatem po konsekracji świątyni, zadłużenie placówki duszpasterskiej w Olsztynku wynosiło 5 400 marek. Warto dodać, że w kościele nie było jeszcze organów i ambony. Do 1 kwietnia 1889 r. parafia miała spłacić 400 marek długu, a do końca roku dalszych 1 000 marek. Prośby o pomoc w spłacie długów kierowano do katolików w diecezji i poza jej granicami. Od 1891 r. opisywana placówka duszpasterska miała rozpocząć spłacanie kredytu zaciągniętego w kwocie 4 000 marek, o oprocentowaniu w skali roku – 4%, którego roczne odsetki kształtowały się na poziomie 160 marek⁸¹. Dochody roczne olsztyneckiego kuratusa w tym czasie wynosiły: 90,50 marek z fundacji mszalnych, 30 marek z innych fundacji założonych przy placówce duszpasterskiej, ok. 260 marek w ramach tzw. *iura stole*, 165 marek od miejscowej wspólnoty katolickiej, 450 marek za lekcje religii w gimnazjum, 150 marek – w szkole miejskiej, 1 080 marek z diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha. W sumie miejscowy kuratus zarabiał rocznie 2 225,50 marek⁸². W 1890 r. zadłużenie parafii z racji odlania dzwonów wynosiło 2 500 marek. W święto św. Józefa brakowało jeszcze 800 marek na ten cel⁸³. Prośby kierowane do współwyznawców dotyczące pomocy w spłacie tego długu pojawiały się nawet w prasie pozadiecezjalnej⁸⁴. Kapitał kościelny w 1895 r. nie przekraczał 400 marek, fundusz mszalny z kolei opiewał na 11 350 marek⁸⁵. Zadłużenie parafii z racji budo-

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (1877).

⁷⁹ Tamże, (28.03.1884).

⁸⁰ „Pielgrzym“, 21.03.1885 (nr 35); 3.11.1887 (nr 130).

⁸¹ L. N e u m a n n, *Hohenstein*, art. cyt., s. 59. Por. „Pielgrzym“, 29.01.1889 (nr 13); 5.03.1889 (nr 28).

⁸² Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein (29.01.1889).

⁸³ L. N e u m a n n, *Aus der Missionsgemeinde...*, s. 72.

⁸⁴ „Pielgrzym“, 21.01.1890 (nr 9); 27.02.1890 (nr 25).

⁸⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein, *Missionsbericht vom Jahre 1895*.

wy kościoła obniżyło się do 500 marek, a wskutek przeprowadzenia innych inwestycji do spłacenia pozostawało 2 000 marek. Tego roku podano również orientacyjne koszty wystawienia kościoła: na jego budowę wydano ok. 80 000 marek, na zakup gruntów ok. 27 000 marek, czyli łącznie ok. 107 000 marek. Miejskowa wspólnota wniosła ok. 2 000 marek, z Towarzystwa św. Bonifacego otrzymano ok. 45 000 marek, a inni dobroczyńcy ofiarowali 60 000 marek⁸⁶. Roczna pensja proboszcza wynosiła w 1895 r. – 1 734 marki (z tzw. nieobciążonych funduszy – 1 128 marek, ze stypendiów mszalnych – 226 marek, z tzw. *iura stole* – 120 marek i z parafii – 260 marek). Podatek kościelny pobierano w wysokości 33¹/₃% od wartości podatku dochodowego⁸⁷. W 1902 r. parafia nie posiadała kapitału kościelnego, ale w ramach 16 fundacji mszalnych zgromadzono 11 300 marek. Do spłaty z tytułu zadłużenia pozostawało jedynie 2 000 marek (za działkę pod budowę szkoły). W tym czasie proboszcz otrzymywał 2 170 marek pensji rocznie (z tzw. nieobciążonych funduszy – 82 marki, z fundacji mszalnych – 236,50 marek, z innych funduszy – 90 marek, z tzw. *iura stole* – 100 marek, z lokalnej wspólnoty – 165 marek i ze strony państwa – 751 marek)⁸⁸. Reperkusją działań militarnych w ramach bitwy pod Tannenbergiem z 1914 r. były szkody poniesione przez miejscową parafię, oszacowane na 377 marek⁸⁹. W 1916 r. kapitał fundacji mszalnych stanowił 17 100 marek. Na roczne dochody proboszcza w tym okresie składały się wpływy z fundacji mszalnych (482 marki), z innych funduszy (580 marek), z tzw. *iura stole* (107 marek), z donacji obciążających parafian (165 marek), z zapomogi państwowej (1 700 marek), z diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha (100 marek). Podatek kościelny oraz podatek na rzecz szkoły stanowiły 33¹/₃% wartości podatku dochodowego⁹⁰. Powojenne lata były dość uciążliwe dla diecezji warmińskiej ze względu na trudne warunki ekonomiczne. W 1926 r. państwowa dopłata do pensji olsztyńskiego proboszcza wynosiła miesięcznie 384 marki. Poza tym otrzymywał on 200 marek rocznie w ramach pobieranego podatku kościelnego oraz 180 marek z tzw. *iura stole*. Brak występowania fundacji mszalnych w Olsztynku był spowodowany najprawdopodobniej wysoką inflacją, przez którą dotychczasowe lokaty finansowe straciły niemal całkowitą wartość. Opodatkowanie mieszkańców na rzecz Kościoła stanowiło 25% wartości podatku dochodowego, gruntowego oraz od działalności przemysłowej i handlowej. W 1925 r. zakładano wpływy z tego podatku o wartości 1 710 marek, a ściągальność wyniosła 1 500 marek⁹¹. Cztery lata później podatek kościelny stanowił 15% wartości podatku dochodowego oraz 30% podatku gruntowego. Kwota, jaka powinna była wpłynąć z jego tytułu stanowiła 2 900 marek, a w rzeczywistości otrzymano 2 100 marek⁹². W 1932 r. podatek kościelny obniżono do 10% wartości podatku dochodowego, natomiast w przypadku podatku grunto-

⁸⁶ Tamże. Należy zaznaczyć, że w wypełnianych okresowo tzw. sprawozdaniach misyjnych podawano każdorazowo inne koszty budowy kościoła.

⁸⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁸⁸ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁸⁹ „Bonifaciusblatt” 1916, s. 23.

⁹⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Hohenstein, Missionsbericht 1916.

⁹¹ Tamże, Missionsbericht 1926.

⁹² Tamże, Missionsbericht 1929.

wego zachowano dotychczasową taryfikację. Obniżyła się także – w porównaniu z 1929 r. – ściągalność podatku kościelnego. Na jego poczet otrzymano 1 600 marek⁹³. W 1935 r. podatek kościelny pobierano w wysokości 10% wartości podatku dochodowego oraz od działalności przemysłowej i handlowej i 30% wartości podatku gruntowego. W roku rozliczeniowym 1933/1934 zakładana wartość wpływów z tego podatku miała wynieść 2 500 marek, a w rzeczywistości otrzymano 1 750 marek⁹⁴. Rok przed rozpoczęciem II wojny światowej na podatek kościelny pobierano 6% wartości podatku dochodowego i 30% wartości podatku gruntowego. W 1937 r. otrzymano z tego źródła 1 879 marek, zamiast zakładanych – 2 799 marek⁹⁵.

Okres II wojny światowej był trudnym czasem dla olsztyneckich mieszkańców. Jej zakończenie niosło z sobą zmianę przynależności administracyjnej parafii, której proces adaptacji do nowych warunków otworzył kolejny etap lokalnej historii Kościoła i regionu.

PRE-WAR HISTORY OF THE CATHOLIC PARISH IN OLSZTYNEK

SUMMARY

Until the middle of the 19th century, the Catholic population of Olsztynek and its surrounding areas belonged to the Culm diocese. As a result of the decree of the Holy See of 1859, this area was incorporated into the Warmia diocese. The development of ministry was initiated in 1866 by the rector of Gryżliny. A ministry institution was established in Olsztynek in 1868. The first priest responsible for the religious life of the Catholics in this area was Julius Albrecht. After his death in 1878, there was no Catholic priest in Olsztynek for more than 5 years, due to the *Kulturkampf*. Olsztynek was given the rights of a mission parish in 1870. One of the main problems of the local community was the venue. The services were held in a chapel whose size did not correspond to the increasing number of Catholics. Therefore, in 1885 it was decided that a church should be built. Thanks to the initiative and consistent attitude of the priest Paul Jedzink, sufficient funds were collected to start the building works. The foundation stone of the new temple was laid on 10th November 1886, and the consecration took place on 26th September 1888. For a few years, building debts were paid. Olsztynek was given the rights of an ordinary parish in 1895. During the World War I, the church bells were requisitioned. The church was also damaged as a result of an artillery attack, but necessary repairs were made after the war. The roof was covered with copper sheet and new bells were cast. The number of parishioners increased constantly, from 520 in 1868 to 1637 in 1938. In the area of the parish, numerous associations and religious organisations were active. In order to carry out the building investments, there were endeavours to obtain funds from outside the parish, most of all from the Saint Boniface and Adalbert Association.

⁹³ Tamże, Missionsbericht 1932.

⁹⁴ Tamże, Missionsbericht 1935.

⁹⁵ Tamże, Missionsbericht 1938.

**VORKRIEGSGESCHICHTE DER KATHOLISCHEN
KIRCHENGEMEINDE IN OLSZTYNEK**

ZUSAMMENFASSUNG

Bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts gehörte der katholische Bevölkerungsanteil von Olsztynek [dt. Hohenstein] und Umgebung der Kulmer Diözese an. Gemäß dem Erlass des Heiligen Stuhls aus dem Jahre 1859 wurde dieses Gebiet Teil der ermländischen Diözese. Die seelsorgerische Tätigkeit wurde 1866 von einem Pfarrer aus Gryzliny [dt. Grieslinien] initiiert. Ein Zentrum der Seelsorge wurde in Olsztynek im Jahre 1868 gegründet. Der erste Priester, der das religiöse Leben der katholischen Kirchengemeinde in der Region in seine Obhut nahm, hieß Julius Albrecht. Nach dessen Tod im Jahre 1878 hat es in Olsztynek wegen dem Kulturkampf über 5 Jahre lang keinen katholischen Seelsorger gegeben. Die Rechte einer Missionsgemeinde wurden Olsztynek 1870 zuerkannt. Eines der schwerwiegendsten Probleme der hiesigen Kirchengemeinde waren zu dieser Zeit die räumlichen Verhältnisse. Der Gottesdienst wurde in einer Kapelle abgehalten, deren Größe den steigenden Zahlen der katholischen Glaubensangehörigen nicht gerecht war. Im Jahr 1885 fasste man somit den Entschluss, eine Kirche zu bauen. Dank dem Einsatz sowie der konsequenten Haltung des Priesters Paul Jedzink konnten ausreichende Geldmittel für den Beginn der Bauarbeiten gesammelt werden. Der Grundstein für den neuen Tempel wurde am 10. November 1886 gelegt, und die Einweihung fand bereits am 26. September 1888 statt. Einige Jahre lang zahlte man dann die Bauschulden zurück. Die Rechte einer ordentlichen Kirchengemeinde erhielt Olsztynek im Jahre 1895. Während des Ersten Weltkrieges wurden die Kirchturmglöcker beschlagnahmt. Die Kirche erlitt ebenfalls Schäden infolge eines Artillerieangriffs, doch nach dem Kriegsende wurden die nötigen Renovierungsarbeiten durchgeführt. Das Dach wurde mit Kupferblech verkleidet und es wurden ebenfalls neue Glöcker gegossen. Die Zahl der Gemeindemitglieder stieg unaufhörlich von 520 Mitgliedern im Jahre 1868 bis auf 1637 Mitglieder im Jahre 1938. Auf dem Gebiet der Kirchengemeinde waren verschiedene Vereine und religiöse Organisationen vertreten. Für die Durchführung von Bauinvestitionen wurden Finanzmittel von außerhalb der Gemeinde angestrebt, insbesondere aus dem Bonifatius- und Albertus-Verein.